

Г. Б. Марушевський,
кандидат філософських наук,
докторант кафедри філософії і методології державного управління,
Національна академія державного управління
при Президентові України

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ

У статті проаналізовано головні принципи збалансованого розвитку та належного врядування, яке є необхідною передумовою державного управління збалансованим розвитком, а також його важливою складовою. Установлено, що принципи державного управління збалансованим розвитком мають поєднувати загальну ціннісну спрямованість на збалансований розвиток (аксіологічна складова) та орієнтованість на ефективне впровадження принципів збалансованого розвитку в управлінську діяльність (операційна, технологічна складова). В результаті аналізу визначено головні принципи державного управління збалансованим розвитком: інтеграція як пошук балансу між економічною, соціальною та екологічною складовими збалансованого розвитку, відповідальність, справедливість, узгодженість, участь, результативність і ефективність, прозорість і відкритість державної політики та процедур прийняття рішень.
Ключові слова: державне управління, збалансований розвиток, належне врядування, принципи, інтеграція, відповідальність.

G. B. Marushevskiy,

Candidate of Philosophy science, doctoral candidate of the philosophy and methodology, National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine

PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOVERNANCE

In the paper, the author analyzed the main principles of sustainable development and good governance. The good governance is a prerequisite for sustainable development governance and its important component. The principles of sustainable development governance should unite the general value orientation towards sustainable development (axiological component) and the focusing at efficient implementation of sustainable development principles in public administration (operational or technological component). The main principles of sustainable development governance were identified. They are integration as a search of balance between economic, social and environmental pillars of sustainable development; responsibility; justice; coherence; participation; effectiveness and efficiency; transparency and openness of government policy and decision-making procedures.

Key words: public administration, sustainable development, good governance, principles, integration, responsibility.

Г. Б. Марушевский,

*кандидат философских наук,
докторант кафедры философии и методологии государственного управления,
Национальная академия государственного управления при Президенте Украины*

ПРИНЦИПЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ

В статье проанализированы основные принципы устойчивого развития и надлежащего управления, которое является необходимым условием государственного управления устойчивым развитием, а также его важной составляющей. Установлено, что принципы государственного управления устойчивым развитием должны объединять общую ценностную направленность на устойчивое развитие (аксиологическая составляющая) и ориентированность на эффективную реализацию принципов устойчивого развития в управленческой деятельности (операционная, технологическая составляющая). В результате анализа определены основные принципы государственного управления устойчивым развитием: интеграция как поиск баланса между экономической, социальной и экологической составляющими устойчивого развития; ответственность; справедливость; согласованность; участие; результативность и эффективность; прозрачность и открытость государственной политики и процедур принятия решений.

Ключевые слова: государственное управление, устойчивое развитие, надлежащее управление, принципы, интеграция, ответственность.

Постановка проблеми. Необхідність переходу до збалансованого (сталого) розвитку, узгодження питань розвитку та збереження довкілля визнається на міжнародному рівні впродовж де-

сятиліть (Конференція ООН з довілля та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 1992; Всесвітній саміт зі збалансованого розвитку, Йоганнесбург, 2002; Конференція ООН зі збалансованого розвитку

«Ріо+20», Ріо-де-Жанейро, 2012). Разом з тим це завдання залишається невирішеним. Така ситуація свідчить про певні проблеми в управлінні як на міжнародному, національному й регіональному рівнях, так і на рівні ринкових механізмів (ринки не відображає повну вартість товарів, зокрема вартість, пов'язану із завданням шкоди екосистемам та іншим ресурсам унаслідок деградації та забруднення). Щодня владні структури різних рівнів приймають велику кількість різноманітних рішень, в яких часто не враховується необхідність збереження довкілля, а іноді вони мають відверто природоруйнівний характер. Тому важливим науковим завданням є розробка таких підходів, які б давали змогу узгоджувати питання розвитку і збереження довкілля в процесі прийняття рішень. Оскільки Україна залишається однією з небагатьох країн Європи, де відсутня Національна стратегія збалансованого розвитку, це завдання має і практичне значення з огляду на необхідність модернізації українського суспільства в напрямі інтеграції економічної, соціальної та екологічної складових розвитку. Перехід до збалансованого розвитку передбачає як одну з головних передумов модернізації системи державного управління в напрямі формування державного управління збалансованим розвитком, що має ґрунтуватися на відповідних принципах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Принципи державного управління та належного врядування розглядалися в працях Г.В.Атаманчука, В.Д.Бакуменка, Р.В.Войтович, В.М.Князева, А.Ф.Колодій, В.В.Мамонової, Н.Р.Нижник, О.Ю.Оржель, В.В.Толкованова та інших науковців. Принципи збалансованого розвитку та належного врядування знайшли відображення в міжнародних правових документах і доповідях міжнародних організацій (ООН, ЄС, ОЕСР та ін.), у тому числі міжнародних природоохоронних організацій, таких як Міжнародний союз охорони природи (МСОП) та Всесвітній фонд природи (WWF), а також у працях таких зарубіжних вчених, як К.Босселман, Г.Дейлі, Ф.Д.Демидов, Р.Енгель, Р.Кемп, А.Наям, С.Рокфеллер, П.Тейлор, А.Д.Урсул та ін. Здійснюється аналіз реалізації принципів збалансованого розвитку в практичній діяльності. Зокрема, у 2012 р. міжнародна організація «Форум стейкхолдерів для збалансованого майбутнього» підготувала огляд дотримання принципів, задекларованих на Конференції ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) [1]. Разом з тим слід зазначити, що в переважній більшості публікацій принципи збалансованого розвитку та прин-

ципи належного врядування розглядаються окремо: або в контексті концепції збалансованого розвитку, або в руслі концепції належного врядування. Дослідники не наводять чітко визначеного переліку принципів державного управління збалансованим розвитком.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У вітчизняній літературі залишаються малодослідженими питання поєднання концепцій збалансованого розвитку та належного врядування. Необхідність розроблення та реалізації Національної стратегії збалансованого розвитку України потребує, зокрема, розроблення концепції державного управління збалансованим розвитком, що має ґрунтуватися на відповідних принципах.

Метою статті є визначення головних принципів державного управління збалансованим розвитком на основі поєднання принципів збалансованого розвитку та принципів належного врядування.

Виклад основного матеріалу. Державне управління збалансованим розвитком (sustainable development governance) базується на концепціях збалансованого розвитку (sustainable development) та належного (публічного) врядування (good governance). При цьому належне врядування є необхідною передумовою державного управління збалансованим розвитком (точніше – належного врядування у сфері збалансованого розвитку), а також його важливою складовою. Ці концепції мають багато спільного. Вони з'явилися у 1980-х рр., а у 1990-х рр. набули популярності серед політиків, науковців і управлінців на міжнародному та національному рівнях.

Поява концепції збалансованого розвитку пов'язана з такими обставинами: 1) дедалі більше споживання природних ресурсів спричинило деградацію довкілля та негативно вплинуло на здоров'я людей; 2) несправедливий розподіл прибутків призвів до зростання кількості бідних у країнах, що розвиваються. Тому питання збереження довкілля та забезпечення соціальної справедливості були визнані так само важливими в концепції розвитку, як і питання підвищення економічної ефективності.

Концепція належного врядування відобразила поточний рух суспільства від класичної форми державного управління як ієрархічного бюрократичного адміністрування до більш відкритого та гнучкого управління як публічного врядування, що ґрунтується на засадах партнерської взаємодії державної влади, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства та приватного сектору. Визначальним для належного врядування є

перехід від ієрархічної вертикальної бюрократичної системи управління до горизонтальної системи суспільної координації прийняття й реалізації управлінських рішень на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях. Концепція належного врядування відрізняється і від концепції нового державного менеджменту, яка спрямована на поєднання ринкових та державних механізмів регулювання соціально-економічних процесів. Під державним управлінням у концепції належного врядування розуміється система кооперації державних, приватних і громадських структур, спрямована на задоволення суспільних інтересів і розв'язання суспільних проблем. Змінюються критерії управління, потенціал якого визначається вже не силою держави, а її здатністю створювати і підтримувати сітьові структури. В рамках цих структур держава спільно з бізнесом і громадськістю розробляє і реалізує національну політику та впроваджує систему управління, яка виходить за державні межі («врядування без уряду»).

Обидві концепції передбачають реалізацію системи принципів. При цьому системотворчим слід вважати принцип цілісності, який передбачає необхідність цілісного, інтегрованого, узгодженого підходу до розв'язання проблем. Концепція збалансованого розвитку спрямована на інтеграцію, гармонійне поєднання економічної, соціальної та екологічної складових розвитку. Аналогічно концепція належного врядування спрямована на суспільну координацію, узгодження дій різних секторів суспільства.

Принципи збалансованого розвитку були визначені в міжнародних юридичних документах (зокрема таких, як Декларація Ріо-де-Жанейро з довкілля та розвитку, Хартія Землі, Декларація тисячоліття ООН, Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку, «Майбутнє, якого ми хочемо») та різноманітних міжнародних доповідях (таких, як «Турбота про Землю: стратегія збалансованого життя», «Наше спільне майбутнє», «Жива планета»). Зокрема, Декларація Ріо-де-Жанейро з довкілля та розвитку містить 27 принципів збалансованого розвитку [2], а Хартія Землі – 16 принципів [3].

Головними принципами збалансованого розвитку є такі:

– загальні принципи: турбота про людей, справедливість, охорона та відродження цілісності екосистем Землі, повага до природи, загальна відповідальність людства за стан довкілля, міжпоколінна рівність, поєднання розвитку суспільства із збереженням довкілля;

– економічні принципи: принцип запобігання, принцип «забруднювач платить», ліквідація не-

збалансованих моделей виробництва та споживання, економне та ефективне використання ресурсів, розроблення та впровадження екологічно дружніх технологій;

– принципи демократичного управління: участь громадськості у прийнятті рішень, посилення ролі основних груп населення, зміцнення демократичних інституцій на всіх рівнях, забезпечення прозорості і підзвітності державних установ та міжнародних організацій, ненасильницьке розв'язання конфліктів.

Принципи належного врядування згадуються в багатьох документах ЄС, ООН та інших міжнародних організацій. Відповідно до Білої книги з європейського врядування належне врядування ґрунтується на п'яти головних принципах [4, с. 10]: відкритості (openness), участі (participation), підзвітності (accountability), результативності (effectiveness); узгодженості (coherence).

Аналогічно в системі ООН визначені 8 головних принципів належного врядування: участь (participation), верховенство права (rule of law), прозорість (transparency), чутливість до потреб заінтересованих сторін (responsiveness), орієнтація на згоду (consensus oriented), справедливість та соціальне залучення (equity and inclusiveness), результативність і ефективність (effectiveness and efficiency), підзвітність (accountability) [5].

Як бачимо, належне врядування спрямоване на турботу про людей, а саме на турботу про нинішнє покоління людей. Одним з головних принципів концепції збалансованого розвитку також є турбота про людей (принцип 1 Декларації Ріо-де-Жанейро). Разом з тим сутність збалансованого розвитку відображена у його визначенні, запропонованому Міжнародною комісією з довкілля та розвитку (Комісією Брундтланд): «Збалансований розвиток – це такий розвиток, який дає змогу задовольнити потреби сучасних поколінь і залишає можливість майбутнім поколінням задовольнити їхні потреби» [6, с. 20]. Отже, концепція збалансованого розвитку орієнтує на турботу про нинішні та майбутні покоління. Тому, наприклад, уряд Німеччини, запропонувавши 10 правил управління збалансованим розвитком, визнав базовим правилом таке: «Кожне покоління має вирішити свої власні проблеми і не обтяжувати ними майбутні покоління. Слід також потурбуватися про передбачувані майбутні проблеми» [7, с. 7].

Для реалізації принципу турботи про майбутні покоління необхідно застосовувати довгострокове стратегічне планування розвитку. У доповіді Римського клубу «Межі зростання» пропонується розширити горизонт планування до 100 років

(це стосується сценаріїв розвитку). Вже зараз деякі країни (Данія, Німеччина, Польща, Фінляндія, Швеція) приймають стратегії збалансованого розвитку, розраховані на 20–30 років. А Фінська державна програма збалансованого розвитку навіть передбачає застосування індикаторів міжпоколінної рівності, які в економічній сфері стосуються зменшення державного боргу, в соціальній – належного пенсійного забезпечення, в екологічній – збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь [8, с. 17–18]. В Угорщині та Ізраїлі призначені Спеціальні уповноважені для майбутніх поколінь, які мають здійснювати огляд діяльності усіх урядових структур та оцінювати, наскільки прийняті рішення впливатимуть на майбутні покоління [9, с. 24].

Принцип міжпоколінної рівності фактично розширює зміст принципу справедливості. Тепер ідеться не лише про соціальну справедливість у межах нинішнього покоління людей, а й про міжпоколінну справедливість. Утім, навіть у доповіді Комісії Брундтланд застосовано антропоцентричний підхід, оскільки вона не наголошує на важливості екологічної етики, з погляду якої для забезпечення збалансованого розвитку необхідно враховувати міжвидову справедливість як турботу про інші біологічні види та планетарну екосистему загалом. Визначення збалансованого розвитку Комісії Брундтланд зосереджує увагу на задоволенні потреб людини. Як відомо, ці потреби мають здатність постійно зростати. В умовах обмеженості природних ресурсів на планеті Земля зростання матеріальних потреб може призвести до вичерпання цих ресурсів. Тому американський економіст Герман Дейлі використовує інше визначення збалансованого розвитку, орієнтоване не на потреби людей, а на можливості земних екосистем забезпечити ці потреби: «Сталий розвиток – це розвиток без зростання масштабу економіки понад якийсь розмір, що перебуває в межах підтримуючої спроможності довкілля» [10, с. 200]. Ставлячи акцент саме на такому розумінні збалансованого розвитку, Всесвітній фонд природи (WWF) запропонував «принцип однієї планети», який виходить з того, що природний капітал Землі (біорізноманіття, екосистеми та екосистемні послуги) є обмеженим. Відповідно до цього принципу для забезпечення збалансованого розвитку необхідно використовувати та розподіляти природний капітал, а також управляти ним, не виходячи за екологічні межі Землі [11, с. 106]. Слід зазначити, що Європейська комісія вже орієнтується на цей принцип. У 2012 р. вона представила нову

Програму дій ЄС з охорони довкілля до 2020 року «Жити добре, в межах можливостей нашої планети».

Важливим принципом, на якому ґрунтується діяльність державних установ і який відображений у багатьох міжнародних природоохоронних нормативно-правових актах, є принцип відповідальності. Цей принцип має два значення: відповідальність «за» і відповідальність «перед». У значенні «за» це принцип загальної та всесвітньої відповідальності людства за теперішність і майбутнє добробуту людства, за стан довкілля, за збереження всього живого на Землі. Це суспільний та особистий обов'язок дбати про збереження природи. У значенні «перед» принцип відповідальності пов'язаний з належним виконанням державними установами своїх функціональних повноважень і необхідністю давати відповідь перед людьми за свою діяльність. У значенні «перед» відповідальність може: 1) покладатися службовими, груповими, корпоративними та іншими обов'язками (тоді це швидше підзвітність); 2) самостійно прийматися особистістю як особистий обов'язок (у цьому разі відповідальність є одним з принципів етики державного службовця). На відміну від традиційної (веберівсько-вільсонівської) моделі державного управління, яка передбачає відповідальність політиків перед громадянами завдяки виборам і відповідальність державних службовців перед політиками (тобто ієрархічну відповідальність), концепція належного врядування пропонує ідею подвійної відповідальності, згідно з якою державна служба має нести відповідальність і перед політиками, і перед громадянами (додається соціальна відповідальність). Реалізація цієї ідеї пов'язана з розширенням співпраці держави з іншими соціальними інституціями.

Однією із засадничих передумов досягнення збалансованого розвитку є забезпечення участі всіх заінтересованих сторін у процесах прийняття рішень. Збалансований розвиток передбачає пошук взаємоузгодження, балансу, врешті-решт, компромісу між економічною, соціальною та екологічною складовими розвитку. Завдання це досить складне, оскільки значно зросли кількість і різноманітність проблем, що стоять перед сучасним світом, особливо екологічних. Для результативного пошуку узгодженості необхідно враховувати погляди різних заінтересованих сторін, що потребує ефективної комунікації. Тому для державного управління збалансованим розвитком одним з найважливіших є принцип участі. Цей принцип успішно реалізується в країнах ЄС. У 1998 р. на 4-й Конференції міністрів охорони нав-

колишнього середовища «Довкілля для Європи» була підписана Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), яку нині ратифікували 46 Сторін. Конвенція є прикладом успішного впровадження на регіональному рівні принципу 10 Декларації Ріо-де-Жанейро щодо доступу громадськості до екологічної інформації, участі в процесах прийняття рішень і доступу до правосуддя.

З розгляду головних принципів концепцій збалансованого розвитку та належного врядування можна зробити висновок, що ключовою проблемою сучасної системи управління є недостатнє усвідомлення того, що суспільство та економіка повністю залежать від планетарних екосистем. Тому, на думку фахівців МСОП, будь-яка концепція управління збалансованим розвитком має враховувати два моменти: 1) чесне усвідомлення того, що наш розвиток є незбалансованим, і розуміння того, чому він є незбалансованим; 2) сильне відчуття етики збалансованого розвитку. Загальний підхід до такого управління – це ґрунтовний зсув у бік екологічного мислення [12, с. 3]. Це відмова від силових засобів щодо природи – від «жорсткого» управління природними процесами необхідно перейти до «м'якого» управління, яке максимально використовуватиме природні механізми саморегуляції та відтворення. Управління збалансованим розвитком також має враховувати взаємозалежність людей та соціальних груп і орієнтуватися на наслідки прийнятих рішень.

Поки що немає чітко визначеної концепції державного управління збалансованим розвитком. Разом з тим виходячи з комплементарності концепцій збалансованого розвитку та належного врядування можна визначити такі головні принципи державного управління збалансованим розвитком:

– інтеграція як пошук балансу між економічною, соціальною та екологічною складовими розвитку, яка включає горизонтальну інтеграцію (інтеграцію економічних, соціальних та екологічних аспектів у різних секторах і галузях) та верти-

кальну інтеграцію (взаємопов'язаність між різними рівнями управління);

– відповідальність (відповідальність за збереження життя на Землі і відповідальність як підзвітність);

– справедливість як зменшення нерівності між багатими і бідними, як пошук балансу між нинішнім і майбутніми поколіннями людей, між інтересами людини та необхідністю збереження інших біологічних видів і планетарної екосистеми;

– узгодженість як орієнтація на досягнення згоди в процесі формування та реалізації політики в різних галузях (коли є різні пріоритети діяльності);

– участь як залучення заінтересованих сторін до процесу прийняття рішень;

– результативність та ефективність державного управління;

– прозорість і відкритість державної політики та процедур прийняття рішень.

Висновки. Таким чином, належне врядування є необхідною передумовою державного управління збалансованим розвитком, а також його важливою складовою.

Принципи збалансованого розвитку зорієнтовані на репрезентацію нової парадигми ставлення суспільства до природи, тоді як принципи належного врядування є більш операційними, оскільки вони спрямовані на процеси прийняття рішень і практичну діяльність державних установ і міжнародних організацій.

Принципи державного управління збалансованим розвитком мають поєднувати загальну ціннісну спрямованість на збалансований розвиток (аксіологічна складова) та орієнтованість на ефективне впровадження принципів збалансованого розвитку в управлінську діяльність (операційна, технологічна складова).

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі врахування принципів державного управління збалансованим розвитком в українському законодавстві, застосування цих принципів у вітчизняній практиці державного управління та розробленні концепції державного управління збалансованим розвитком.

Список використаних джерел

1. Stakeholder Forum for a Sustainable Future (2012) [Електронний ресурс]. Review of implementation of Agenda 21 and the Rio Principles. Synthesis. 60 p. – Режим доступу : http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/641Synthesis_report_Web.pdf

References

1. Stakeholder Forum for a Sustainable Future (2012) [Elektronij resurs]. Review of implementation of Agenda 21 and the Rio Principles. Synthesis. 60 p. – Režim dostupu : http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/641Synthesis_report_Web.pdf

2. Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию [Электронный ресурс]. – [Б. г. : б. и.], 1992. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/riodecl.pdf
3. Хартія Землі [Електронний ресурс]. – [Б. м. : б. в.], 2000. – Режим доступу : http://www.earthcharterinaction.org/invent/images/uploads/EarthCharter_Ukrainian.pdf
4. Commission of the European Communities (2001). European Governance : A White Paper. – Brussels, 25.7.2001, COM (2001) 428 final. – 35 p.
5. UNESCAP. What is Good Governance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unescap.org/pdd/prs/ProjectActivities/Ongoing/gg/governance.pdf>
6. Наше общее будущее : докл. Междунар. комис. по окружающей среде (МКОСР) : пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 376 с.
7. The Federal Government. 10 Years of Sustainability «made in Germany»: National Sustainable Development Strategy. – Berlin : Press und Information Office of the Federal Government, 2012. – 12 p.
8. OECD. Good Practices in the National Sustainable Development Strategies. – [S. l. : s. n.], 35 p.
9. Stakeholder Forum Commonwealth Secretariat (2011) [Електронний ресурс]. A Pocket Guide to Sustainable Development Governance. – 135 p. – Режим доступу : <http://www.uncsd2012.org/content/documents/A%20Pocket%20Guide%20to%20Sustainable%20Development%20Governance.pdf>
10. Дейли Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Герман Дейлі ; [пер. з англ. В. Вовк, С. Семенець, Т. Яхєєва]. – К. : Інтелсфера, 2002. – 312 с.
11. Живая планета 2012. Биоразнообразие, биоемкость и ответственные решения. – Гланд, Швейцария : WWF – World Wide Fund for Nature, 2012. – 161 с.
12. Bosselmann K. Governance for Sustainability: Issues, Challenges, Successes / К. Bosselmann, R. Engel & P. Taylor. – Gland, Switzerland : IUCN, 2008. – 260 p.
2. Rio-de-Žanejrská deklaraciã po okružãužej srede i razvitiû [Èlektronnyj resurs]. – [B. g. : b. i.], 1992. – Režim dostupa : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/riodecl.pdf
3. Hartiã Zemli [Elektronnij resurs]. – [B. m. : b. v.], 2000. – Režim dostupu : http://www.earthcharterinaction.org/invent/images/uploads/EarthCharter_Ukrainian.pdf
4. Commission of the European Communities (2001). European Governance : A White Paper. – Brussels, 25.7.2001, COM (2001) 428 final. – 35 p.
5. UNESCAP. What is Good Governance [Elektronnij resurs]. – Režim dostupu : <http://www.unescap.org/pdd/prs/ProjectActivities/Ongoing/gg/governance.pdf>
6. Nase obsee budusee : dokl. Mezdunar. komis. po okružausej srede (MKOSR) : per. s angl. – M. : Progress, 1989. – 376 s.
7. The Federal Government. 10 Years of Sustainability «made in Germany»: National Sustainable Development Strategy. – Berlin : Press und Information Office of the Federal Government, 2012. – 12 p.
8. OECD. Good Practices in the National Sustainable Development Strategies. – [S. l. : s. n.], 35 p.
9. Stakeholder Forum Commonwealth Secretariat (2011) [Elektronnij resurs]. A Pocket Guide to Sustainable Development Governance. – 135 p. – Režim dostupu : <http://www.uncsd2012.org/content/documents/A%20Pocket%20Guide%20to%20Sustainable%20Development%20Governance.pdf>
10. Dejli G. Poza zrostanãm. Ekonomična teoriã stalogo rozvitku / German Dejli ; [per. z angl. V. Vovk, S. Semeneč, T. Âheêva]. – K. : Întelsfera, 2002. – 312 s.
11. Živaã planeta 2012. Bioraznoobrazie, bioemkost' i otvetstvennye rešeniã. – Gland, Švejcariã : WWF – World Wide Fund for Nature, 2012. – 161 s.
12. Bosselmann K. Governance for Sustainability: Issues, Challenges, Successes / K. Bosselmann, R. Engel & P. Taylor. – Gland, Switzerland: IUCN, 2008. – 260 p.